

Зоран М. Симић*
Институт за српски језик САНУ**
Београд

О ТЕМПОРАЛНИМ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИМ ФОРМАМА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У раду се анализира функционисање темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне Горе. Тачније, разматрају се синтаксичко-семантичке карактеристике предлошко-падежних конструкција које су синтаксички формализатори непосредне темпоралне идентификације – симултаности. У циљу формирања система темпоралних предлошко-падежних конструкција испитиваног говора полази се од семантике падежних конструкција. При томе се посматра међусобни комплементарни и / или конкурентни однос падежних јединица у оквиру значењске структуре категорије темпоралности. Посебна пажња усмерена је на различите архаичне особености и особености аналитичког (балканистичког) карактера које су очекиване у говорима с периферије српског дијалекатског простора, а које су утицале на систем предлошко-падежних конструкција са значењем непосредне темпоралне идентификације у говору Банатске Црне Горе.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, темпоралност, архаизми, аналитизација падежног система, интерференција, Банатска Црна Гора.

1. Увод

Под Банатском Црном Гором (БЦГ) подразумева се скупина села са српским становништвом – Петрово Село (ПС), Краљевци (К), Станчево (Ст) и Лукаревац¹ – смештена у подручје на североистоку од Темишвара

* zosim04@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* финансираног од стране Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији, и пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према наводима Вескуа (1976: 122), српски говор у Лукаревцу, онолико колико је у употреби, пошто су се тамо Срби асимилирали са многобројнијим Румунима, идентичан је с говором Краљеваца.

између Рекаша и Липове (Милин 1998: 125). Основне особине говора БЦГ (али и Рекаша, настањеног шокачким живљем) сврставају га у смедеревско-вршачки дијалекат, а на основу поређења са особинама говора Галипољских Срба и призренско-тимочке дијалекатске области, претпоставља се да је његова стара постојбина предео источно од Велике Мораве, можда не много далеко од доњег или средњег тока Млаве или Пека (Ивић П. 1999: 348–353).

Настављајући путем раније започетих истраживања дијалекатске синтаксе у говору БЦГ, махом усмерених на продубљивање знања о иновационим процесима као резултату интерференције (уп. Симић / Царан 2006; Царан / Симић 2006; Симић 2012; 2013а; 2013б), овом приликом ћемо на основу претходно формираног корпуса² анализирати функционисање темпоралног детерминативног падежног система у овом говору. У циљу формирања система темпоралних предлошко-падежних конструкција испитиваног говора полази се од семантике падежних конструкција. При томе се посматра међусобни комплементарни и / или конкурентни однос падежних јединица у оквиру значењске структуре категорије темпоралности.

Темпоралност као семантичка категорија која подразумева одређивање реченичне предикације с обзиром на околност типа време, може бити конкретизирана као *темпорална идентификација / локализација* (= издвајање одсека на временској оси и смештање реченичне предикације у односу на тај временски одсек) и *темпорална квантификација* (= одмеравање реченичне предикације у времену) [Антонић 2001: 45]. У зависности од тога да ли је реченична предикација (= објекат темпоралне локализације) смештена у границе идентификованог временског одсека (= темпоралног локализатора), или ван његових граница, разликујемо *непосредну темпоралну идентификацију – симултаност* и *посредну темпоралну идентификацију – сукцесивност*. Одмеравање реченичне предикације у времену укључује одмеравање у погледу (а) *дужине трајања реченичне предикације у времену*, у погледу (б) *учесталости појављивања реченичне предикације у времену* и у погледу (в) *брзине одвијања реченичне предикације у времену* (Антонић 2004; 2005; 2006а; 2006б).

У овом раду ћемо, због ограниченог простора, размотрити синтаксичко-семантичке карактеристике предлошко-падежних конструкција које су синтаксички формализатори непосредне темпоралне идентификације – симултаности у говору БЦГ.

² Корпус је формиран на основу теренског истраживања обављеног у лето 2005. године (заједно са професором Живом Милином) у Петровом Селу и Краљевцима и на основу теренског истраживања у Петровом Селу и Станчеву, обављеног у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* у периоду од 11. до 14. јула 2016. године.

2. Анализа грађе

2.1.0. Идентификација времена вршења радње реченичне предикације помоћу временског појма, првенствено помоћу јединица временске мере, захтева конкретизацију временског момента или периода који се поклапа с временом радње реченичне предикације, и то представља посебан тип темпоралне идентификације – идентификацију с обележјем актуализације. На синтаксичком плану ово доводи до обавезног присуства детерминатора–актуализатора у структурном моделу падежног формализатора симултаности.

Корпус говора БЦГ показује да се у функцији временског актуализатора налази обавезни детерминатор као део структуре генитивне или акузативне падежне конструкције, и то не само беспредлошке. Наиме, у конкурентном односу потпуно равноправно функционишу ове падежне форме у структурном лику са обавезним детерминатором, којима се придружује двоструко блокиран акузатив – обавезним детерминатором и предлогом У.

2.1.1. У улози лексикализатора генитива с обавезним детерминатором регистроване су временске јединице *година* (која је и најуочљивија), те *дан* и *месец*, а од осталих временских појмова назив дана у недељи и назив годишњег доба.

У расположивом корпусу се најчешће показном заменицом актуализује неки од наведених временских периода, а појединачно и придевима *прошли* и *лањски* (колокабилан само с локализатором *година*), те редним бројем. Уп.

ја сам мислио да ћу *ове године* [умрети] Ст; колико света се изгубило *ове године* Ст; *ове године* продаје ми... Ст; нема ни код нас парадаиза, *ове године* слабо Ст; – сад *овог месеца* се разболео ПС; – су га продали, *ове зиме* Ст; то *ове зиме*, јесенас кад је био тај... Ст; ја кад сам дошао *ове зиме* из Ирланде дома... Ст; што су били *овога лета* Ст;

дошла*прошле недеље* моја снајка К;

добило сам [...] *лањске године* ПС;

другог дана Ускрса је, су закопали, имао сарану К.

2.1.2. Према ексцерпираним примерима, најфреквентнији лексикализатор беспредлошког акузатива с обавезним детерминатором јесте временска јединица *дан*. Остали регистровани временски локализатори исти су као и експоненти генитива, с тим што изостаје именица *година*. Расположива грађа упућује на закључак да се краће временске јединице чешће везују за акузатив него за генитив блокиран обавезним детерминатором.³

³ Најчешћа констатација у вези с овим двама структурним ликовима комплементарно-конкурентних темпоралних формализатора у дијалектолошкој литератури јесте

Поред показних заменица и редних бројева, те придевског облика *сутри* (колокабилног једино с јединицом *дан*), конкретизација временског локализатора врши се и помоћу лексеме *један*, и то у случају актуализације извесног временског интервала који за исказ није неопходно прецизно идентификовати на временској оси. Уп.

било ружно *тај дан*, јао мајко Ст; – је умрла нуж њу *ту ноћ* и она не зна ништа Ст; – ми послала сад *овај месец* Ст; – сам седео *ту зиму* тамо Ст;
 није било игре *први дан Ускрса* Ст; *други дан* је било игре Ст; *седми дан* уместо да одмориш кот куће, ја, ај на фотбал Ст;
исутри дан је умрла ПС; ништа, ја *сутри дан* на аутобуз отинем код њи Ст; *сутри дан* син ме однесе код доктора Ст;
иједан петак увече отинемо за њега Ст.

2.1.3. Како регистрована грађа показује, у говору БЦГ међу конкурентним формализаторима симултаности са обележјем актуализације доминантно место има структурни падежни лик и с обавезним детерминатором и с предлогом У, и у том случају бележимо и краће и дуже временске јединице као лексикализаторе акузативне форме. Примећујемо да се највећи број временских појмова јавља у улози лексикализатора ове падежне структуре, а у улози актуализатора најчешће је показна заменица и лексема *један*, те редни број. Уп.

а у *тај дан* је ишла киша, али тако ситна Ст; – у *ту ноћ* је баба му умро Ст; – у *ову недељу* иде код овога човека, у *другу недељу* код другога, ... Ст; у *ту зиму* сам се ожених Ст; – у *ту годину* је секо и косјо Ст; у *ту годину* тај чобањин је узо амбар Ст; у *ту годину* ни имау да прода жита ни зрно Ст;
 у *јену вечу* дошла за мен Ст; шта ми дошла једна боља у *једну јутру* Ст; – ја у *један четвртак* диваним синовицом Ст; нису праили игру у *једну недељу* сви заједно Ст; у *једну недељу* увече [...] сам био код ње Ст;
 у *ову недељу* иде код овога човека, у *другу недељу* код другога, *трећу* код трећега Ст; кад у *другу недељу* ја чекам да ми да, не... Ст.

Усамљен је пример генитива временске јединице *дан* у структури с лексемом *један* као обавезним детерминатором–актуализатором и с предлогом У. Уп.

сад у *једнога дана* сам испекла кромпира К.

2.1.4. Обележје актуализације је инхерентно и датумском склопу с редним бројем у улози актуализатора имплицитног локализатора *дан* – једног од тридесет делова месечног интервала израженог у датумској конструкцији називом месеца. Редни број и назив месеца бележени су у генитиву чија је „специјална служба обележавања датума коју он врши и

напоредност њихове употребе, у једном случају без истицања типа лексикализатора, а у другом пак према критеријуму дужине временског појма. Детаљније о стању у штокавским говорима в. у: Симић 2016: 109, напомена 119, и 110, напомена 120.

у данашњем српскохрватском, и у старом језику, и у свим осталим словенским језицима који још чувају развијен деклинациони систем“ (Ивић М. 1955–56: 181). Уп.

Крстовдан, *дваес седмога септембера* ПС; ондак оти^лнем, најпре десно око [оперишем] *четвртога децембера, не децембера, јануара*, прид Божић наш Ст; *идванестога фебруара* [умро] К; *двајес трећег августа*, прид двајес трећег августа [дошао] Ст; *двајес и осмога фебруара* [дошао] Ст.

Поред наведених, у српском језику уобичајених примера, овде срећемо, међутим, и примере с предлогом У као делом генитивне датумске конструкције. Уп.

ће имат у *тридесетога новембера* тридесет и шест године, а овај мањи сад у *шеснаестог јуна* је имау тридесет и четири ПС; сад у *тридесетога јула* има две године како је умрла ПС.

2.1.5. Основни формализатор у којем налазимо денотате календарских година такође је беспредлошки генитив с обавезним детерминатором. Обично је исказан конвенционално одређен редни број године, махом сведен на десетице и јединице, а без експлицираног локализатора *година*. Уп.

нисам добро подигла кућу *седамдесет и друге године* К; *педесет девете године* сам се ожениу први пут Ст; мој брат рођен [...] *шеснаесте године* К; [Када сте рођени?] *триес девете*, четвртога фебруара Ст; је дошау *деведес треће, деведес друге, деведес треће*, тако ниш дошао га Ст; *четрдес седме* сам дошла Ст; *четрдес шесте* се направила ова кућа Ст; *шездесет прве* сам ошау у војску Ст; и онда кад сам дошау *шездесет и треће* Ст.

Конкурентни формализатор у овом значењу јесте акузативна структура блокирана и обавезним детерминатором и предлогом У. Уп.

сам живо у варош у *осамдесет и седму годину* Ст; – иу *шездесет и седму* сам ошау у Лугож ПС; у *шездесет и трећу* сам завршио седам разреда ПС; у *осамдесету* сам се уписа у Тимишвар на блок ПС; у *четрдесет и седму* кад су дошли Руси, му исекли пензију ПС; у *шездесет и прву* јопе му дали [пензију] ПС.

Само спорадично срећемо беспредлошки акузатив с обавезним детерминатором, уп.

деведесет трећу годину је био дома Ст; сам дошау *шездесет прву*, август месец Ст.

2.1.6. Будући да су темпоралне падежне конструкције као румунски еквиваленти ових актуализованих падежних структура обавезно блокиране предлогом *ÎN* којем одговара предлог У у српском

језику, ово би водило закључку да се ради о интерференцији с румунским језиком.

С друге стране, треба имати у виду и чињеницу да се беспредлошки темпорални генитив у старосрпском језику, односно старосрпској пословноправној писмености, изван датумских склопова, стабилизује тек од почетка 15. веку и да је континуант беспредлошког темпоралног акузатива и акузатива блокираног предлозима У и НА, који се из поља симултаности почињу повлачити најпре у случају датумских склопова (Павловић 2006: 128–129 и напомене 166–169, 141; 2008: 138, нап. 19). Дакле, до 15. века су свакако у оптицају поменути акузативни структурни ликови, па и дуже. Претходно наведена чињеница посебно појашњава разлоге фреквентности употребе беспредлошког генитива управо при исказивању датума – дана и календарске године – у говору БЦГ.

2.2.1.1. Акузатив с предлогом У представља у српском језику основни падежни формализатор значења непосредне временске идентификације тачке или периода за који везујемо реченичну предикацију и у том смислу представља необележену категорију. Пошто је време њоме најчешће статично концептуализовано, овој конструкцији приписујемо обележје *процесуалност* (–). И у корпусу из говора БЦГ нашле су се потврде за највећи број временских појмова који се у литератури издвајају, као што су конвенционална јединица *сат* (обавезно детерминисана квантификатором израженим кардиналним бројем) [1], називи дана у недељи [2], називи годишњих доба [3] и именица *подне* [4].

[1] у *један сат* је седео на јело Ст; у *десет* смо били у ту паузу ПС;

[2] у *четвртак* смо имали Ивандан ПС; у *суботу*, на вечерње ПС; у *четвртак* ће бит најтопло Ст; Јоца је дошао у *суботу* ПС; оћеш доћ у *понедељник* Ст;

[3] ондак у *јесен* чак сам се оженио по други путе Ст; то је било у *јесен* ПС; касно у *јесен*, кад падне мраз, узрију, се умекшаду ПС; и смо косили у *лето* жито ПС; у *пролеће* не мош, у *јесен*, шта су се натегле Ст;

[4] сам кувала у *подне* сваки дан за три човека К; и сад у *подне* су отишле Ст.

Када се именица *време*, али и временски интервал изражен именицом *доба*, због свог општевременског значења детерминишу конгруентним атрибутом, у функцији препонованог детерминатора срећемо показну заменицу и придеве *последњи* и *стар*.⁴ Уп.

су били млади у *то време* Ст; а већме било вино у *то време* Ст; – и ми смо се импликали у *последње време* Ст;
тако је било у *старо доба* Ст.

⁴ „Улога препонованог детерминатора је да актуализује временски идентификатор или да га фрагментизује, а постонованог да га семантизује“ (Антонић 2012: 417).

2.2.1.2. Услед процеса аналитизације падежног система која је захватила овај српски говор, конструкција *У* + *акузатив* постала је формализатором темпоралности симултаног типа и када имамо специфично значење локализације „у оквиру граница“ датог временског појма инхерентно данашњем словенском локативу с предлозима (Ивић М. 1955–56: 197).

У регистрованој грађи је оквир догађања најчешће временски период означен називом месеца [1], а потом и временски локализатор *рат* [2], дужи временски период човековог живота означен деадјективном именицом *младост* [3], те сама именица *живот* и именица *век* 'животни век' [4] као и девербативна именица [5]. Уп.

[1] у *јули* *месе* сам узо жену [...] и смо пошли у Аустралију ПС; у *децембар* прид Божић кад се кољеду свиње ПС; у *фебрувар* ће имат десет ПС; његова мама у *август* има деведес једну годину ПС; у *март* је крстила, има синовца ПС; да би могли да дођете у *аугуст*, првога, трећега аугуста Ст;

[2] син му умро у *рат* ПС [→ *док је био / трајао рат*]; ја сам ишла у *рат* у школу Ст; и он је умро у *рат* Ст;

[3] није био асфалт, камен, у *младост* ПС [→ *кад / док (?) сам ја био млад*];

[4] човек у *живот* више приведе невелијано него добро ПС [→ у *току свог живота*]; толико много је било, господине, у *овај живот* свашта К; јер је било и зло и добро у *живот* К; мани, радила је она доста у *њен живот* Ст; – нисам у *мој век* да сам био пјан да не знам што сам говорио с ким Ст;

[5] и ошау, у *сан* ошау Ст [→ *док је спавао*].

У зависности од семантике наведених временских локализатора, примарно лексикализатора локатива с предлогом *У*, а првенствено у зависности од укупног реченичког контекста, могућа је и статична и динамична концептуализација времена.⁵

2.2.2.1. Очекивано, као главни формализатор временског локализатора израженог називом празника [1] јавља се акузативна конструкција с предлогом *НА*. Она је тако у оквиру темпоралне непосредне локализације с обележјем *процесуалност* (–) комплементарна акузативу с предлогом *У*. Нове нијансе временског значења, специфичног у односу на чисто временско значење акузатива с предлогом *У*, доноси употреба конструкције *НА* + *акузатив* с називима годишњих доба [2], при детерминацији радњи с будућом временском перспективом,⁶ и с

⁵ Иначе, у оваквим структурама „предлошка јединица упућује на обележје процесуалност (–), а лексичко-граматичке карактеристике именице у падежу (у случају девербативне именице) или граматички број – множина (у случају временске јединице) могу упућивати на обележје процесуалност (+)“ (Антонић 2012: 422–423).

⁶ О свим видовима употребе конструкције *НА* + *акузатив* лексикализоване називом годишњег доба в. у: Танасић 2005: 174–183.

именицом *подне* [3] која укључује целу временску ситуацију уз идентификацију саме временске тачке⁷. Уп.

[1] једарек је дошау, лане, *на Цвети*, прид Ускрс, дома, субота увече ПС; *на Суботу велику* је умро, у једанаест сати К; у цркву не идеду пет, шест жене, највише петнаест и то *на велики свеци* ПС; код нас *на Ђурђевдан* дођивали код нас оводе на игру Ст; и се секо колач *на свети Ђурђевдан* Ст;

– ни *на први дан Божића* није било игре, само *на други дан* Ст; и ома у понеделник, *на други дан Доови* смо се мешћали ПС; *на први дан* само чокамо јајама, на Ускрс Ст; и носи се на гроб [помана], *на трећи дан* Ст;

[2] то смо припраили да сејемо *на пролеће* ПС; и ондак *на пролеће* ћемо доћ оводе Ст; шта ћемо ради *на зиму* Ст; са-ће имат *на јесен*, ће имат годину от кад је умро Ст;

[3] *на подне* седемо, смо приповедали Ст; [...] на ту клупу се одморим, *на полдне*, кад ручам ПС; ће ти дат *на подне* Ст.

Заједно с примерима [1] наведени су и случајеви акузатива именице *дан*, која се увек односи на називе вишедневних празника који се као детерминатори јављају у генитиву, односно у акузативу (код плуралског назива), док редни број идентификује сегмент вишедневног празника.

2.2.2.2. Атрофија падежног система довела је до тога да и именица која означава фазу, и која је првобитно у српском језику била исказивана конструкцијом *НА + локатив*, постане временски локализатор акузатива с предлогом *НА*. Фрагментизатор се јавља уз генитив појма у значењу периода одређеног на временској оси и не изазива представу о протоку времена тако да и овако лексикализована конструкција *НА + акузатив* има обележје *процесуалност* (–). Уп.

и дође *на крај месеца* [...] ПС; кад је било да се да испит *на крај године*, сви дођеду, други разреци ПС; је умро у јуни, *на крај јуна* Ст.

2.2.3. У конкурентном односу с конструкцијом *НА + акузатив* јесте конструкција *ЗА + акузатив* у случају лексикализације називом празника. Ранија запажања да она, за разлику од претходне конструкције, поред времена и околности, често детерминише и повод (уп. Павловић 2000: 64), требало би да потврде и овде забележени примери. Уп.

⁷ Овде имамо у виду запажање Милке Ивић да се предлог *НА* употребљава за обележавање временске ситуације (Ивић М. 1955–56: 170, напомена 1). С тим у вези јесте и специфичан контекст у којем се појављује израз *на подне* у многим српским говорима (уп. Симић 2016: 126, напомена 140), а који се своди на значење „у време дневног обода или у време дневног одмора“. У примерима из говора Параћинског Поморавља, уп. отишо *на подне* кот куће; а треба *на подне* да дођем; радим, па тако ујутру, па *на подне*, Софија Милорадовић претпоставља да је реч о адвербијализованој синтагми *на подне* и запажа да би у овим примерима обичнији био предлог *У* (Милорадовић 2003: 183–184).

му дам трифој за *Ускрс*, за *Ђурђевдан*, кад је слава ПС; још су били за *Ускрс*, не, за *Ђурђевдан* су били Ст.

2.2.4. У значењу *кад је имао / имала X година* регистрована је само конструкција коју чини предлог ОД и кардинални број, уз именицу *година*, имплицирану у нашем примеру.⁸ Трансформациони израз упућује на одсуство представе о протоку времена. Уп.

мој деда је умро *од шездесет и осам* Ст [→ *кад је имао шездесет и осам година*].

2.2.5. Необичан је забележени пример у којем имамо беспредлошки инструментал именице којом се именује дан у недељи, а изван је значења периодичног понављања у времену.⁹ Уп.

ако пане *недељом* или *суботом*, дођу ПС.

У оваквим ситуацијама, у значењу непосредне временске локализације без представе о протоку времена, већ је у корпусу потврђена конструкција *У + акузатив* с неколико примера (уп. т. 2.2.1.1). Употреба у беспредлошком инструменталу назива дана, временских појмова неподложних сегментирању и с искљученом представом о димензији времена, најбољи је доказ губљења специфичног динамичног временског значења беспредлошког инструментала чије место данас заузимају друге падежне конструкције, односно потврда је могућности да се и обележене конструкције појаве на месту необележених конструкција, попут *У + акузатив*, услед слабљења осећања за специфично значење (Ивић М. 1954: 129–130; 1955–56: 171–172, 200).

2.3.1. Темпорални падежни идентификатор с предлошким изразом ЗА ВРЕМЕ директно упућује на линеарну симултаност у коју је укључено обележје *процесуалност* (+). Лексикализатор конструкције с овим предлошким изразом у регистрованом примеру јесте следбеник

⁸ У говору Смедеревског Подунавља регистроване су три конструкције – локатив или општи падеж с предлогом *у* уз редни (каткад и кардинални) број као најфреквентнија, затим конструкција с предлогом *с(А)*, те конструкција с предлогом *од*. Како наводе аутори, последња је забележена у севернијем и централном делу испитиваног подручја, а, према Санфелду, она је јужнословенска и општебалканска, па и романска, црта. Будући да је нема у стандардном језику, аутори је сврставају у архаичне црте (Бошњакковић / Урошевић 2008: 119–120, 125). Уп. и у говору Подвележја: умро је *од двајес годин* (Пецо 1983: 262) или у говору романијског платоа: ја *од осамнез година* се оженио (Симић 2016: 133).

⁹ Да ово ипак није усамљен случај на терену штокавштине говоре примери из икавскошћакавске околине Дервенте, уп. реко је да ће доћ *недиљом*, не знам кад; дођи *суботом* прид мрак (Баотић 1983:163), те из говора Баније и Кордуна, уп. Она дошла *суботом*, а он умро *петком*, знадеш у петак умро (Петровић 1978: 134).

политичког правца владајућег у одређеном периоду.¹⁰ При томе, уместо у генитиву плурала лексички експонент је у номинативно-акузативној плуралској форми,¹¹ што је још један у низу случаја аналитизације падежног система.¹¹ Уп.

он је побего за време комунисти ПС [→ док су владали комунисти].

2.3.2. Поменути семантички тип лексикализатора, али и девербативну именицу, срећемо комбиноване с акузативном везом У ВРЕМЕ, у првом случају у необичном, номинативном облику властитог имена, а у другом у регуларном облику генитива једине. Овим структурама одговарају темпоралне клаузе с везником *док*, али и с везником *кад*, што сигнализује могућност и динамичне и статичне концептуализације времена (Антонић 2004: 72; 2005: 155, напомена). Уп.

и он у време *Таушеску*, кад је био комунизам, је побего Ст [→ ДОК је владао *Чаушеску*]; – у време *игре* се нађеду два, три мало ко прости у главу Ст [→ КАД се играмо...].

2.3.3. Назив историјског правца (владајућег политичког покрета) или име владара који је обележио одређено историјско раздобље лексикализатори су акузативне форме с предлогом ПОД. За разлику од темпоралних структура које чини предлошки израз ЗА ВРЕМЕ / У ВРЕМЕ и падежна форма оваквог семантичког типа лексикализатора, конструкција с предлогом ПОД, сходно њеној протолокационај сублокализацији, поред временског значења укључује и нијансе значења контролисаности и наметнутости (Симић 2016: 247), што, у зависности од конкретне реченичке ситуације, може бити делом другог детерминативног семантичког поља (нпр. ситуационог, квалификативног или каузалног). Могућност интерпретације темпоралном клаузом с везником *док* овој

¹⁰ У грађи се нису нашли појмови–периоди и девербативне именице за које се истиче да су у стандардном српском језику спојиви с изразом ЗА ВРЕМЕ (Антонић 2004: 71; 2005: 154). Овакво чињенично стање приписујемо изостанку говорних ситуација за појаву поменутих лексичких експонената, а не немогућности њиховог комбиновања.

¹¹ Већ је констатовано да је у великој мери дошло до упрошћавања деклинационог система у БЦГ што се огледа и у изостанку посебних облика за генитив и локатив множине уместо којих се употребљавају облици номинатива–акузатива (Ивић П. 1999: 347). И наше раније истраживање говора БЦГ потврђује ове наводе, а у мноштву примера овакве плуралске парадигме усамљен је пример плуралског генитива: много смо скупили *новаца* (Симић / Царан 2006: 156). Иначе, када је реч о акузативу множине именица мушког рода на *-и* (тј. о синкретизму акузатива и номинатива множине), то је једна у низу појава које се могу наћи у делу говора смедеревско-вршачког дијалекта у историјској северној Србији, а нема их како у другим говорима те зоне, тако ни на банатској страни, изузев у исељеничким говорима БЦГ и Рекаша (Ивић П. 1999: 338 и напомена 48).

конструкцији приписује обележје *процесуалност* (+). Реченичну предикацију такве клаузе чини глагол *владати*, а њен агенс јесте лексички експонент акузатива. Уп.

де су ти мотори што су били *под Ђаушеска* Ст [→ *док је владао Чаушеску*]; – како је било *пот комунизам* Ст [→ *док је владао комунизам*]; као што је изашло овамо *пот комунизам* код Румуна Ст; ја сам пеко ракију, кажем право, *пот комунизам* Ст.

Темпорална падежна конструкција с предлогом ПОД позната је ширем штокавском подручју – у случају непоремећеног односа између примарно локативних и адлативних падежних формализатора као конструкција *ПОД + инструментал*, како је регистровано у сродном говору Смедеревског Подунавља (Бошњаковић / Урошевић 2008: 118) или у удаљенијем херцеговачко-крајишком говору северозападне Боке (Павловић 2000: 66), а уколико је нарушена опозиција *локативност ~ адлативност* среће се конструкција *ПОД + акузатив*, као у косовско-ресавском говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 232).

2.3.4. У корпусу се нашао свега један пример темпоралног *ПРЕКО + генитив*, лексикализованог појмом–периодом *зима*. Појмови–периоди су, иначе, најчешћи временски појмови с којима се у српском језику¹² комбинује овај протоперлативни предлог, носилац обележја *процесуалност* (+). Уп.

ти људи после рада, *преко зиме* су, греје пећка, ту били три боктера К [→ *у току зиме / ДОК је трајала зима*].

2.3.5. Значење временске прилике изазване атмосферским процесима има лексички експонент забележеног темпоралног локатива блокираног предлогом ПО. У темпоралним локативним конструкцијама с оваквим семантичким типом лексикализатора веома је изражено значење ситуационе околности. Укупни реченични контекст омогућује да темпорална конструкција у њему буде трансформисана темпоралном клаузом уведеном везником *док*, на основу чега посматраној конструкцији приписујемо обележје *процесуалност* (+). Уп.

[Боље ујутру код ње да идемо?] Да, да, *по ладине* Ст [→ *ДОК је ладина (хладовина)*].

Примећујемо да је ово једини регистровани случај употребе локативне форме у значењу непосредне временске локализације. Очуваност

¹² Подробније о типовима лексичких експонената генитива који се комбинују с предлогом *ПРЕКО* у стандардном српском језику в. у: Антонић 2004: 71; 2007: 33, а о распрострањености ове темпоралне падежне конструкције на простору штокавштине и могућим лексикализаторима в. у: Симић 2016: 114, напомена 124.

локативне форме блокиране предлогом ПО, а не неким другим предлогом, приближава се стању у многим косовско-ресавским говорима у којима је „предлог *по* остао једино упориште локатива у падежном систему“ (Милорадовић 2003: 278–279).

3. Закључак

3.1. Присутност акузатива блокираног обавезним детерминатором и предлогом У (уп. *у ту ноћ* је баба му умро Ст; *у ту годину* је секо и косјо Ст) у говору БЦГ могла би представљати архаичну црту сачувану на периферији српског језичког подручја и то је чињеница коју не треба занемаривати. Његову високу заступљеност, међутим, у конкуренцији с друга два формализатора значења симултаности с обележјем актуализације (беспредлошким генитивом и акузативом с обавезним детерминатором) свакако је подржала међујезичка интерференција и румунски модели. Беспредлошки генитив с обавезним детерминатором своје највеће упориште има при исказивању датума као стабилној словенској категорији од самих почетака историјског периода. Колебања у избору временског падежног формализатора с обележјем актуализације довела су до спорадичне појаве генитивне форме блокиране обавезним детерминатором и предлогом У (уп. сад *у једнога дана* сам испекла кромпира К; сад *у тридесетога јула* има две године како је умрла ПС).

3.2. Акузатив с предлогом У, без обележја непосредне актуализације временског идентификатора, тј. без присутног детерминатора–актуализатора, остаје основни формализатор статично концептуализованог времена, а регистрован је с већином лексичких експонената који се за њега везују. У овом говору је листа лексикализатора проширена и већим бројем појмова првобитно везиваних за темпорални локатив блокиран предлогом У (уп. *у фебрувар* ће имат десет ПС; ја сам ишла *у рат* у школу Ст; јер је било и зло и добро *у живот* К), међу којима су и они чија лексичко-граматичка својства омогућују динамичку интерпретацију времена, па тако темпорална конструкција У + акузатив постаје необележена у погледу представе о протоку времена.

Конструкција *НА + акузатив* функционише у познатом комплементарном односу с конструкцијом У + акузатив, резервисана за називе празника као временске локализаторе (у овом случају забележена је и конструкција *ЗА + акузатив*), те за другачију употребу назива годишњих доба и именице *подне* – са специфичним нијансама временског значења. Повучен из локативне форме с предлогом НА, у инвентар лексичких експонената ове конструкције улази и фрагментизатор *крај* с именицом у генитиву (уп. је умро у јуни, *на крај јуна* Ст), чија семантика,

као и семантика осталих експонената конструкције *НА + акузатив*, не изазива представу о протоку времена.

На периферији овог темпоралног субпоља бележимо две конструкције – обе својеврсни архаизми – конструкцију с предлогом *ОД* и нумеричким квантификатором именице *година* (уп. мој деда је умро *од шездесет и осам Ст*) и беспредлошки инструментал имена дана у недељи (уп. ако пане *недељом* или *суботом*, дођу *ПС*). Прва конструкција представља стару, давно потврђену општебалканску црту, а друга казује да је процес губљења њеног специфичног динамичног временског значења давно завршен, па су отуд на различитим странама могуће овакве потврде. Јављање исте црте у сасвим удаљеним говорима, као што је случај с ова два формализатора (уп. нап. 8 и 9), иде у прилог тврдњи да се ради о архаизмима, а не иновацијама (уп. Павловић 2000: 54, нап. 34).

3.3. Формални показатељи динамичног поимања времена регистровани у корпусу јесу предлошки израз ЗА ВРЕМЕ и предлози ПРЕКО и ПО, сваки комбинован с другачијим типом временског локализатора. Када је име владара или назив владајућег политичког покрета у улози временског локализатора, онда и структура с акузативним обликом У ВРЕМЕ (уп. и он у *време Ђаушеску*, [...], је побего *Ст*), као и конструкција ПОД + *акузатив* (уп. како је било *пот комунизам Ст*), могу бити формализатори непосредне временске идентификације с обележјем *процесуалност (+)*.

3.4. У целини посматрано, систем предлошко-падежних конструкција са значењем непосредне темпоралне идентификације у говору БЦГ карактерише широко употребно поље акузативне форме. Нарушена семантичка опозиција *локативност ~ адлативност* за последицу има употребу конструкције У + *акузатив* у значењу темпоралног У + *локатив*, конструкције НА + *акузатив* у значењу темпоралног НА + *локатив*, те конструкције ПОД + *акузатив* у значењу темпоралног ПОД + *инструментал*. Такође, за већи проценат заступљености акузатива заслужан је и аналитизам у плуралској парадигми (уп. нпр. он је побего *за време комунисти ПС*). С друге стране, сингуларска парадигма познаје генитивну флексију која је очувана у темпоралним структурама с предлогом ПРЕКО, са спојем У ВРЕМЕ, с фрагментизатором *крај* и, наравно, у структурама с детерминатором–актуализатором, а чуварем локативне форме јавља се предлог ПО.

Представљена основна слика функционисања темпоралног падежног система у субпољу симултаности могла би бити продубљена додатним проверама на терену, али би се то, сматрамо, махом тицало само семантичког нијансирања.

Литература

- Антонић 2001: Антонић, Ивана (2001). *Временска реченица*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Антонић 2004: Antonić, Ivana (2004). Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. W: Stanislav Karolak (red.). *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 4: 65–80.
- Антонић 2005: Антонић, Ивана (2005). *Синтакса и семантика надежа*. У: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Антонић 2006а: Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у инструменталу у стандардном српском језику. W: Stanislav Karolak (red.). *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 6: 91–105.
- Антонић 2006б: Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. У: Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ. [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија], књ. 1: 47–70.
- Антонић 2007: Антонић, Ивана (2007). Темпорални генитив: непосредна временска локализација у стандардном српском језику. *Књижевност и језик* (Београд). LIV/1–2: 29–40.
- Антонић 2012: Антонић, Ивана (2012). Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. In: Branko Tošović (Hg./Ug.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradска knjiga. 413–448.
- Баотић 1983: Baotić, Josip (1983). Икавскошћакавски говор у околини Дервенте. Сарајево: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. IV: 7–208.
- Бошњаковић / Урошевић 2008: Бошњаковић, Жарко и Данка Урошевић (2008). Падежи у функцији темпоралног детерминатора инклузивног типа у говору Смедеревског Подунавља. У: Срето Танасић (ур.). *Зборник Института за српски језик*. [Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота]. књ. I: 101–127.
- Веску 1976: Vescu, Victor (1976). Govor Banatske Crne Gore. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*. XIX/1: 115–172.
- Ивић М. 1954: Ивић, Милка (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*. Београд: Српска

- академија наука, Посебна издања, књ. ССХХVII, Институт за српски језик, књ. 2.
- Ивић М. 1955–56: Ивић, Милка (1955–1956). Из проблематике падежних временских конструкција. Београд: *Јужнословенски филолог*. XXI/1–4: 165–214.
- Ивић П. 1999: Ивић, Павле (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLII: 303–354.
- Милин 1998: Milin, Jiva (1998). *Studii de slavistica*. Timișoara: Editura Mirton.
- Милорадовић 2003: Милорадовић, Софија (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Павловић 2000: Павловић, Слободан (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 16.
- Павловић 2006: Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- Павловић 2008: Павловић, Слободан (2008). Просторне метафоре у старосрпском временском падежном систему. Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*. 74: 131–146.
- Петровић 1978: Петровић, Драгољуб (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб.
- Пецо 1983: Ресо, Asim (1983). *Govor Podveležja*. Sarajevo: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. IV: 209–282.
- Симић 2012: Симић, Зоран (2012). Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LV/2: 169–181.
- Симић 2013а: Симић, Зоран (2013). Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). Београд: *Јужнословенски филолог*. LXIX: 429–441.
- Симић 2013б: Симић, Зоран (2013). Неки примери семантичких посуђеница у банатскоцрногорском говору. У: Михај Н. Радан (ур.) *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. [Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19–21. октобар 2012)]. Темишвар: Савез Срба у Румунији. (Посебна издања. Научна литература. Књига 16). 189–200.
- Симић 2016: Симић, Зоран (2016). *Синтакса падежа у романијским говорима Старог Влаха: метафоризација простора*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду. 366 стр. (+ 6 стр. Кључна док. инф.).
- Симић / Царан 2006: Симић, Зоран и Маца Царан (2006). О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. Timișoara: *Probleme de filologie slavă*. XIV: 151–163.

- Танасић 2005: Танасић, Сreto (2005). Временска употреба конструкција *на* + *акузатив* и *у* + *акузатив* са именицама које значе годишња доба. У: *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига. 174–183.
- Царан / Симић 2006: Țaran, Mața și Zoran Simić (2006). Despre sintaxa cazurilor în graiul sârbesc din Muntenegruul bănățean. În: Maria Király, Mihai Radan (coord.). *Interferențe lingvistice în zona multiethnică a Banatului*. (GRANT). Timișoara. 75–84.

Zoran M. Simić

ON TEMPORAL PREPOSITIONAL-CASE FORMS IN THE VERNACULAR OF BANAT MONTENEGRO

(Summary)

The paper deals with the function of temporal determinative case system in the vernacular of Banat Montenegro. More specifically, it propounds on syntactic and semantic characteristics of prepositional-case constructions which act as syntactic formalisers of the direct temporal identification – simultaneity. In order to form the system of temporal prepositional-case constructions of the examined vernacular, the starting point is the semantics of case constructions, observing the mutual complementary and / or competitive relationship of case units within the semantic structure of temporality. A special attention is paid to a variety of archaic features as well as the features of analytical (Balkan) character which are expected in vernacular languages spoken on the periphery of Serbian dialectical territory, and which influenced the system of prepositional-case constructions which carry the meaning of the direct temporal identification in the vernacular of Banat Montenegro.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, temporality, archaisms, analytisation of the case system, interference, Banat Montenegro.